

1 "עברית רב-חושית"

מקבץ רשימות על השפה העברית

תוכן העניינים

- מבוא / 3
- התנועה ה"קובוצית" / 4
- חפשו אותנו! / 5
- ארמגדון זה כאן? / 6
- השתעבדו למילות השיעבוד / 7
- מפי עוללים ויונקים... / 9
- דברים שרואים משם / 10
- רואים רחוק רואים שקוף / 12
- התשמע קולי? / 13
- על טעם וריח / 14
- שמונה ימים שמנו נתן / 15

מבוא

קיבצנו כאן עשר רשימות קצרות ("פוסטים") בטעם של עוד, שהתפרסמו ב"פינת הצוות" של בלוג השפה העברית, הבלוג של "רב-מילים" - המילון העברי-עברי המקיף ביותר ברשת. חברי הצוות כתבו רשימות על נושאים שונים בלשון העברית (ולעיתים גם בשפות אחרות): לשון ילדים, משמעות מיוחדת של מילים, ניסוח תקין, מילים הקשורות לחגים שונים, הדרך שבה השפה מתארת חושים שונים, דרכי השימוש במילים השונות בתוך משפטים בנסיבות שונות ועוד. בטקסטים רבים צוטטו הסברים (הגדרות) ודוגמאות שימוש של ערכים וצירופים ממילון "רב-מילים". כל הקטעים המצוטטים מופיעים בכתב נטוי, ומשפטי הדוגמה מופיעים בין מירכאות.

ספר זה יוכל לעורר את סקרנותכם לגבי השפה העברית. בדפים הבאים תוכלו למצוא תשובות לשאלות אלה ואחרות:

- מה הקשר בין ארמגדון להר קילימנג'רו?
- מה הבעיה בשם הסרט "העור בו אני חי"?
- מה הקשר בין "וידאו" ו"ראָיָה"?
- מה זה "סְכוּי"?
- מה בדיוק מריחים כשמדברים על "ריח של שחיתות"?
- בכמה דרכים אפשר לקרוא את המילה "שמנו"?
- מה הקשר בין המילים "חיפוש" ו"תחפוש"?
- איזה "קיבוץ" יש במילה סְלָם?

אנו מאחלים לכם שתיהנו ללמוד את התשובות לשאלות אלה ועוד דברים רבים חדשים ומסקרנים על השפה שבה כולנו מדברים וכותבים.

התנועה ה"קובוצית"

איזה "קיבוץ" יש במילה סָלָם?

מאת: נגה פורת

בניסיון למצוא שם למטבחון במשרדי "מלינגו", הצביע אחד העובדים על הדמיון בין שלושת הכיסאות המונחים בו בשורה לבין צורתו של סימן הניקוד קובוץ, המורכב משלוש נקודות. הרעיון התקבל ובכניסה נקבע שלט: "קפה קבוץ", וכך נוסד בית הקפה היחיד (למיטב ידיעתנו) הקרוי על שם סימן ניקוד.

המילה "קובוץ" עברה כמה גלגולים. במילון רב-מילים היא מוגדרת כך: חלופה רווחת לקבוץ. ואכן שמו המקורי והרשמי של סימן הניקוד הזה הוא "קיבוץ".

מדקדקי ימי הביניים כינו את סימן הניקוד הזה "קיבוץ שפתיים", משום שבעת הגיית תנועת u (שאותה מסמן ניקוד זה) מקבצים את השפתיים, כלומר מקרבים אותן זו לזו, ובקיצור - "קיבוץ". בכתבי המדקדקים שם התנועה היה כתוב לרוב בכתיב חסר "קבוץ שפתיים", ללא י' כאם קריאה, מה שהקל על הגיית ה-ק בתנועת u ולא בתנועת i (כבמילה "קיבוץ").

מדוע, אם כן, הפך ה"קיבוץ" ל"קובוץ"? בערך ברב-מילים מוצע לכך הסבר: בעקבות הנטייה להחזיר לשם התנועה את התנועה עצמה. ניתן להבין זאת טוב יותר אם נחשוב על ההקבלה ל"אחיו התאום" (הלא-זהה) של סימן הקובוץ, הלא הוא השורוק. כידוע, שני סימנים אלה מציינים תנועת u: הקובוץ מציין תנועת u בכתיב מנוקד ללא אם הקריאה ו', כמו במילה 'סָלָם' ואילו השורוק מציין אותה לצד אם הקריאה ו', כמו במילה 'חוט'. סימן השורוק נקרא במקור שָׁרְק, מכיוון שתנועת u נשמעת דומה לשריקה. לאחר מכן שונו התנועות במילה זו לתנועת u שאותה מייצג השורוק. בגלל הנטייה לדבר על שמות שני הסימנים ביחד, גם הקובוץ הלך בעקבות השורוק ונהגה כולו בתנועת u.

בעברית החדשה ניתן להציע לכך גם הסבר נוסף: המילה "קיבוץ" מסמנת בה בעיקר את צורת ההתיישבות (ואולי לכל היותר גם את "קיבוץ הגלויות"), והנטייה להשתמש ב"קובוץ" יוצרת בידול סמנטי בין שתי המשמעויות הללו. כך או כך, ודאי כבר יש מקום שנקרא "קפה קיבוץ".

מדקדקי ימי הביניים כינו את סימן הניקוד הזה "קיבוץ שפתיים"

חפשו אותנו!

מה הקשר בין המילים "חיפוש" ו"תחפושת"?

מאת: נגה פורת

אם תחפשו ב"רב-מילים" את הפועל חיפש, תמצאו שני ערכים נפרדים:

האחד - "ניסה למצוא משהו או מישהו שהלך לאיבוד או שלא ידוע היכן הוא"; והשני - "הלביש מישהו בתחפושת ושינה את המראה שלו".

יש קשר בין שתי המשמעויות האלה, ובכלל בין משמעויותיו השונות של השורש חפ"ש. אמנם בעברית אין תמיד קשר אטימולוגי מוכח בין משמעויות שונות של אותו שורש, אך במקרה הזה המילונים ההיסטוריים מעידים על קשר כזה.

משמעויות הראשוניות של השורש חפ"ש היא, ככל הנראה, "ניסה למצוא משהו". במקרא, לצד הפועל חיפש במשמעות זו, מצוי גם הפועל התחפש, במובן דומה למדי ללשון ימינו, למשל: "וַיִּתְחַפֵּשׂ

משמעויות הראשוניות

של השורש חפ"ש

היא, ככל הנראה,

"ניסה למצוא משהו".

במקרא, לצד הפועל

חיפש במשמעות

זו, מצוי גם הפועל

התחפש

שָׂאוֹל וַיִּלְבֹּשׂ בְּגָדִים אֲחֵרִים... (שמואל א כח ח). כלומר: שאול המלך לבש בגדים אחרים, וכך למעשה התחפש, על מנת להסתיר את זהותו (כאשר הלך בסתר לבעלת האוב) - ולגרום לכך שאחרים יחפשו אותו ולא ימצאו.

בדומה לכך הפועל התחפש מוגדר במילון: "שינה את המראה שלו בעזרת בגד מיוחד, תסרוקת ואיפור, כך שיראה כמו מישהו אחר". ואולם כיום נהוג להתחפש לא רק כדי להסוות זהות, אלא גם לשם השעשוע וההיתול - כפי שנהוג בפורים.

מהפועל המקראי התחפש נגזרת בעברית החדשה המשמעות של הערך השני חיפש, שהובאה לעיל. גם הפועל הסביל חִפֵּשׂ הרחיב את משמעויות מהמשמעות הסבילה של חיפש הראשון (מישהו שמחפשים אחריו) - לזו של חיפש השני (מישהו שהולבש בתחפושת).

ובקיצור, האם כבר מצאתם תחפושת לפורים, או שאתם עדיין מחפשים?

ארמגדון זה כאן?

מה הקשר בין ארמגדון להר קילימנג'רו?

מאת: יוני נאמן

ארמגדון Armageddon הוא מושג באמונה הנוצרית שמציין מלחמה נוראה שתתחולל ביום הדין. שם זה מופיע בגרסה היוונית של הברית החדשה, והוא בשימוש במרבית שפות העולם הנוצרי, ובכללן אנגלית, ומהן הגיע חזרה אל העברית.

מקור המושג הוא בשם העברי "הר מגידו".

כמו במקרים רבים של שאילת שמות מקומות משפת המקור לשפות אחרות, הכינוי הגיאוגרפי, הר במקרה זה, "נבלע" בתוך השם.

כך למשל הקילימנג'רו הוא למעשה צירוף המילים "קילימה" = הר בסוהילית, ושם ההר בסוהילית, "נג'ארו".

כאשר אנחנו מדברים על "הר הקילימנג'רו", אנחנו מכפילים למעשה את המושג "הר" בשם זה, כפי שדוברי אנגלית עושים כשהם מדברים על The mountain of Armageddon.

הוספת העיצור ה (נון) בסוף המילה (מגידו <- מגידון) היא תופעה נפוצה בתעתיקים יווניים של שמות עבריים שמסתיימים בתנועה - כך למשל גם "שלמה" הפך לסלומון; סיומת זו בהחלט נותנת לשמות העבריים נופך יותר יווני, ומן הסתם כך שמעו היוונים את השמות בתקופת כתיבת הברית החדשה, אולי בהשפעת אנפוף מסוים שרווח בהגיית העברית באותה תקופה, ולכן כך הגו אותם וכך כתבו אותם.

העובדה שגם במילה מגידו וגם במילה שלמה התנועה שבראש המילה, שהיום מנוקדת בשווא (נע) ונהגית על פי מסורת יהודי ספרד בתנועה e, תועתקה בתרגום היווני בתנועה a (למשל, mageddon ולא megeddon, וכן salomon ולא selomon) היא אולי עדות לכך שההגייה של תנועת השווא הנע הייתה קרובה יותר לתנועת a בעבר - ומעניין לציין בהקשר זה שהשווא הנע נהגה כ-a ולא כ-e בהגייה היהודית התימנית.

אז בפעם הבאה שמזכירים לכם את ארמגדון המפחיד, זכרו שמדובר בסך הכול במגידו הטובה והישנה שלנו, ליד הכניסה המערבית לכביש הסרגל, בואכה עפולה. אם זה ירגיע אתכם או יבהיל אתכם עוד יותר - זה כבר תלוי בכם.

”כאשר אנחנו מדברים על “הר הקילימנג’רו”, אנחנו מכפילים למעשה את המושג “הר” בשם זה

השתעבדו למילות השיעבוד

מה הבעיה בשם הסרט "העור בו אני חי"?

מאת: אביב פרץ

עם התקרב מועד בחינת הבגרות בלשון חילקה לנו המורה איה קונטרס כחלחל מאת שושנה בהט, מאושיות האקדמיה ללשון העברית. באחד מהמאמרים שהופיעו בו - ששאלת בחירה בודדת עליו אמנם הופיעה בפרק האחרון בבחינה, אך לא מן הנמנע שמלבדי אף אחד בכיתה לא טרח לינוק אותו בצימאון, ורק אני נעניתי לכל אפשרות להכניס קצת סדר ופשר בעולמי המבולבל בן שש עשרה השנים - התייחסה בהט להחלטות האקדמיה בסוגיות לשוניות שונות. אחת מהן, סוגיית השמטת מילת השעבוד שי"ן במשפטי זיקה, נחקקה אצלי מאז ואני נזכר בה כל אימת שאני שב ונתקל בה בטקסטים.

מילת שעבוד, כפי שמסביר רב-מילים, הנה מילה או מילית המקשרות את המשפט המשועבד למשפט העיקרי.

מילת שעבוד, כפי שמסביר רב-מילים, הנה מילה או מילית המקשרות את המשפט המשועבד למשפט העיקרי. למשל, המילית "ש" במשפט "המלצות ועדת טרכטנברג, שהותרו לפרסום היום, מתייחסות לארבעה תחומים" מקשרת את המשפט המשועבד "הותרו לפרסום היום" למשפט העיקרי "המלצות ועדת טרכטנברג מתייחסות לארבעה תחומים". אשר על כן משפט כזה מכונה משפט סִינְדֵטִי, כלומר, מקושר. אלא שבעברית החדשה הולכת ופושטת תופעה של משפטים אֶסִינְדֵטִיים, משפטים שמושמטת בהם המילית "ש", תופעה שפוסק הלשון, אבא בנדויד, כינה עקירת שי"ן. למשל, לא מזמן עלה לאקרנים סרטו החדש של פדרו אלמודובר, ששמו "העור בו אני חי". אין בשם זכר לשי"ן, בשעה שצריך לומר "העור שבו אני חי" או "העור שאני חי בו". לשם משל נוסף, אחד המשפטים השגורים בתוכנית הריאליטי "האח הגדול" הנו "המתמודד אותו אני רוצה להדיח הוא..." במקום "המתמודד שאני רוצה להדיח" - בצירוף שי"ן ואף ללא המילה "אותו", המיותרת בהקשר הזה. כמוכן, זהו רק קצה הקרחון: עלעלו בעיתון, פתחו ספר, האזינו לקרייני הטלוויזיה והרדיו, ולא יקשה עליכם לאתר דוגמאות נוספות. באורח אירוני, התופעה מושרשת עד כדי כך, שלאוזנו של דובר השפה העברית בן ימינו ערבה דווקא הצורה השגויה, ואילו הצורה התקינה נשמעת לה כצרימה. מקרה שממחיש זאת היטב הנו השיר "המקום שבו אנו צודקים", שירו היפה והמדויק של יהודה עמיחי. חיפוש מהיר באינטרנט מעלה את הרושם המדהים, כי לא מעט מן המצטטים, ואף מי שהעלו לאתר את השיר - לכאורה ככתבו וכלשונו - נטלו לעצמם את החירות, בבלי דעת או שמא דווקא עמה, להשמיט את מילית השעבוד לאמור "המקום בו אנו צודקים".

האשם העיקרי בתופעה הוא באופן צפוי החשוד המייד, שבהט אינה מהססת להצביע עליו: האנגלית, וליתר דיוק התרגום ממנה, שהוא לדעתה של בהט "המכשול העיקרי הרובץ לפתחה של לשון מתוקנת". בעיקר אמורים הדברים לגבי משפטי הזיקה נטולי ה-which/who/where שלה, כגון the man I met yesterday (שמתורגם "האיש אותו פגשתי אתמול" במקום "האיש

שפגשתי אתמול" או the article according to which ("המאמר לפיו" במקום "המאמר שלפיו"). בעוקצנות יובשנית ונרגנת, המבצבצת כפעם בפעם בכתבתה, מציינת בהט כי מי שלוקים בתופעה הם "מעמד של אנשים, שיצאו מכלל הדיוטות ולכלל משכילי לשון לא באו, הלוא הם עיתונאים, סטודנטים וכל בעלי היומרות לעברית 'יפה'". אלא שבהט רחוקה מלהגזים: לא ייאמן עד כמה רווחת השגיאה הזו, לא רק עיתונאים ולא רק פובליציסטים מושחזי עט אלא סופרים רמי מעלה, אנשי הגות, חוקרים באקדמיה - כולם חוטאים בעקירת שי"ן זו. תופעה זו הנה פסולה על פי החלטת האקדמיה ללשון העברית, הקובעת כי "דרך המלך לפתיחת משפט זיקה היא במילת הזיקה (ש או אשר)".

מדוע בכלל להתרעם על כך ולאסור זאת? מדוע לא להניח לשפה להתפתח באופן טבעי, ללא סייגים וללא בקרה? אלה הן כבר שאלות לדיון נפרד ומעמיק. ואולם תהיה עמדתכם בנושא אשר תהיה, תנאי הכרחי להתייצב לדיון כזה בצורה הגונה ומאוזנת, ובעיקר מושכלת, הוא להתייצב אליו, כדברי בהט, "מעמדת ידיעה, לא מעמדה של בורות".

מפי עוללים ויונקים...

(שנת העברית מזווית זערורית)

מאת: רחל פינקל

אל תחשדו, חלילה, שאני מכשירה טעויות, אבל נחמד לפעמים לעצור ולתהות איך בעודנו בכובד ראש מתחקים, אחר מבנה הלשון ושלל החוקים, קטנטנינו כלל אינם מוטרדים מ"תפוצות משלימות" של בניינים קלים וכבדים מ"התאמות מין ומספר", "עיצורים נבלעים" או "עיצורים גרוניים" שאינם נשמעים, ואינם מבחינים בהבדל כה פעוט בין גזרת ל"א לגזרת ל"י... הם פשוט מטים בלי היסוס ופקפוק את כל המילים לפי כללי הדקדוק, וגם יוצרים על פיהם מילים מחדש, את החריגים עוד יספיקו ללמוד, אל חשש. ואני אפילו מעזה לקוות שלא ישבשו עוד זכרים ונקבות וימנו מספרים ממש כמו גדולים, פרט אולי ל"שלוש ילדים"...

אם יש את נפשכם לדעת את חוקי הדקדוק, או את היוצאים מן הכלל, ליתר דיוק, פשוט הקשיבו איך הקטנים מדברים והוגים - לפי כל הכללים, ללא חריגים. זאטוטנו החמוד לומד חיש מהר, אם אומרים לו להגיד - הוא מגיד, כולו זוהר: לא פיחדתי בכלל, כי לפחד לא כדאי, לא יכלתי לסיים, אכלתי יותר מדי, הביצה הזאת רכה, ואני רציתי ביצות קשות, אימא אמרה לי להיזהר, ואני מיזהר מאוד, הייתי בהצגה, ומחיתי כפיים, כשאגדל אני רוצה לטייס בשמיים, יש לי שתי פצות - פצע ועוד פצע, ברגתי את הבורג ונפצעתי באצבע, אכלתי במבאים, ונתנתי גם לך, את שותה ממני ואני שותה ממך, אנש ועוד אנש הם שני אנשים, כך גוזרים בעברית יצורים חדשים...

פנינים אלה, רבותי, כולן ציטוטים מפיהם של כמה יקירים זאטוטים, וכל הורה ודאי יצליח לאסוף מקטנטניו הפרטיים דוגמאות אינסוף.

דברים שרואים משם

מה הקשר בין "וידאו" ו"ראייה"?

מאת: נגה פורת

אחד החושים הבסיסיים ביותר שלנו הוא חוש הראייה, ולכן הפועל ראה שכיח מאוד, יש לו משמעויות שונות והוא מופיע בצירופים רבים.

משמעותו הבסיסית של הפועל ראה היא קלט מראה כלשהו בעיניו, לדוגמה: "מחלון הדירה שלנו רואים נוף נהדר". משמעות זו קשורה ישירות לחוש הראייה. בדומה לכך המשמעות הראשונה של שם הפעולה רָאָה היא היכולת לראות; אחד מאופני החישה של האדם או של בעל חיים, המתבצע באמצעות העיניים.

המשמעות השנייה של ראייה היא קליטה או תפיסה של דבר מה, וכך גם במשמעויות הנוספות של הפועל ראה, בדוגמאות כמו: "הוא ראה שאין לו כל סיכוי לנצח בתחרות". כאן כבר לא מדובר על ראייה חושית, אלא על הבנה וידיעה - מה שניתן לכנותו ראייה שכלית או מנטלית.

הסיבה לשינוי סמנטי זה היא שחוש הראייה משמש מקור ראשוני לאיסוף מידע. לפעמים גם קשה להבדיל בין ראייה בעין לבין ראייה שכלית, למשל בצירוף אל תראה אותו ככה: אל תשפוט אותו לפי המראה והרושם החיצוני או הראשוני.

למילה ראייה יש משמעות נוספת: השקפה, נקודת מבט: "יש לי ראייה משלי על הבעיות הכלכליות של המדינה". גם המילים "השקפה" ו"נקודת מבט" מקורן בתחום הראייה. שהרי גם בראייה בעיניים, כל אדם רואה את הדברים בזווית מסוימת מהנקודה שבה הוא נמצא, וכך צירופים כמו נקודת מבט, זווית ראייה, נקודת ראות משמשים מטפורה לדעה אישית שקשורה במצבו של האדם.

מהשורש ר.א.י (שורש הפועל ראה) נגזרת גם המילה רָאָה, שהיא הוכחה שבאמצעותה מגיעים לידיעה.

שינויי משמעות דומים קרו גם בפעלים אחרים שמציינים ראייה, כמו הסתכל. לפועל צפה נוספה משמעות של ניבוי העתיד, יָדַע לגבי העתיד: "הם לא צפו מצב כזה", בדומה לביטוי ראה את הנולד.

את הקשר בין ראייה לבין הבנה מגלים גם בשורש של המילה הבין: השורש ב.י.ן, שממנו גזרה גם המילה התבונן. גם בשפות הודו-אירופאיות מוצאים קשרים בין שורשי המילים שמציינות ראייה וידע: מקור המילה האנגלית wit (שכל, תבונה) ציין ראייה חושית, ומאותו מקור נגזרה גם המילה witness (עֵד או עֵד ראייה). במקרים אחרים נגזר מאותו מקור הבסיס vid, שממנו נגזר הפועל "vidi" בצירוף הלטיני veni, vidi, vici (באתי, ראיתי, ניצחתי); והמילים video ו-evidence (רָאָה).

המשמעות השנייה של ראייה היא קליטה או תפיסה של דבר מה, וכך גם במשמעויות הנוספות של הפועל ראה

הקשר הזה ניכר גם בביטויים בעברית, כמו הצירוף עיניו בראשו, שמבוסס על הפסוק "הַחֶכֶם עֵינָיו בְּרֹאשׁוֹ, וְהַכְּסִיל בְּחִשְׁךָ הוֹלֵךְ" (קהלת ב' ד'). גם השימוש המטפורי ב"עיוור" מעיד על כך: למשל הצירוף עיוור למשהו: אינו מודע לו.

אפשר היה להביא עוד רֵאיוֹת רבות לקשר הסמנטי חוצה השפות בין ראייה לידיעה, אך נִרְאָה לי שנסתפק בדברים אלה.

רואים רחוק רואים שקוף

מה זה "סְכוּי"?

מאת: נגה פורת

בעבר כתבתי בפייסבוק על הקשר הסמנטי בין ראייה, ידיעה והבנה, כפי שהוא מתבטא בשימושי המגוונים של הפועל **ראה** ובמילים אחרות מאותו שורש. קשר זה קיים גם במושגים רבים אחרים שקשורים לחוש הראייה, כמו מושג **השקיפות**.

המשמעות הבסיסית של התואר **שקוף** היא חדיר לאור; שאפשר לראות בעדו, שהאור עובר דרכו, למשל: "אפשר להעתיק ציור בעזרת נייר שקוף". משמעות זו קשורה במישרין לחוש הראייה. משמעותו השנייה של תואר זה היא שניתן להבנה בקלות רבה, ברור או מובן מאליו; שקל להבחין במה שעומד מאחוריו; לדוגמה: "הרמזים שלו היו שקופים מאוד, וכולם הבינו מה רצה לומר". הדבר השקוף הופך מדבר מה שניתן לראות דרכו - למשהו שקל להבין אותו (אולי מכיוון שאין הוא מסתיר את מה שנמצא מאחוריו, כמו חלון שקוף). מכאן נגזר גם ביטוי הסלנג "שקוף ש...": (ברור ש...): "שקוף שהוא עובד בשבילם רק בגלל הכסף".

בלשון חז"ל
שימשה
המילה סְכוּי
כמילה נרדפת
ל"שקוף"

בלשון חז"ל שימשה המילה **סְכוּי** כמילה נרדפת ל"שקוף", ויש הקושרים את מקורה של מילה זו (משורש סכ"י) למילה **סיכוי** הקשורה בראיית העתיד (כמו מילים אחרות מתחום הראייה: **צפה, תחזית** ועוד).

מהתואר "שקוף" נגזר שם העצם המופשט "שקיפות", שיש לו גם משמעות הבסיסית של משהו שניתן לראות בעדו וגם משמעות מופשטת, כגון: שקיפות המניעים של מישהו.

למילה זו יש משמעות מיוחדת בתחום הבלשנות: מידת הקלות שבה אפשר לזהות מבנה או משמעות של מילה ושל צירופים לשוניים אחרים. מונחים חדשים שהאקדמיה ללשון העברית (לצד גורמים נוספים) מציעה כחלופות עבריות למילים לועזיות, מתאפיינים לעיתים בשקיפות סמנטית: לדוגמה, האם אתם מכירים את המילה **דִּגְנָת**? גם אם אינכם יודעים בדיוק את משמעותה, סביר להניח שתזהו את משמעותו הכללית של המשקל שלה, משקל קְטָלַת שמציין בין היתר שמות מחלות, ואת המשמעות של השורש שלה: דגן. כלומר, מדובר במחלה שקשורה בדגנים,

ומסקנה זו קרובה למשמעות המדויקת של המילה - "צליאק". לעומת זאת, יש מונחים עבריים שאינם מתאפיינים בשקיפות סמנטית, כמו המילה **בְּרוּת**, שהמשקל והשורש שלה אינם ברורים ואינם רומזים לנו על משמעותה - החלופה העברית ל"דיאטה".

כמו כן, הציבור מצפה ל**שקיפות** מצד המוסדות הציבוריים; הציפייה היא שהתנהלות המוסדות תהיה גלויה בפני הציבור, והוא יוכל לבחון אותה כמו דרך מחיצה שקופה, ללא הסתרות.

מכל אלה **משתקף** קשר בין ראייה וידיעה ובין שקיפות וגילוי לעומת הסתרה וכיסוי.

התשמע קולי?

מאת: נגה פורת

לפני כמה חודשים כתבתי במסגרת זו על המשמעויות הרבות של הפועל "ראה". גם הפועל העיקרי המייצג את חוש השמיעה - **שָׁמַע** - מופיע בשימושים לשוניים רבים ומגוונים.

חוש השמיעה נתפס כאמצעי המרכזי של בני האדם לתקשורת עם הזולת. חוש זה קשור להבנה הדדית בזמן התקשורת ולקליטת הרעיונות הנאמרים בשיחה. הדבר בא לידי ביטוי גם בשימוש בפועל "שמע" בלשון המקרא, למשל: בדברי האל בסיפור מגדל בבל: "הֲבֵה נִרְדָּה וְנִבְנֶה שָׁם שָׁפְתָם אֲשֶׁר לֹא יִשְׁמְעוּ אִישׁ שְׁפַת רֵעֵהוּ" (בראשית יא ז). מכאן נובעת אחת המשמעויות של הפועל "שמע" - סיפרו לו, אמרו לו ("שמעת במקרה לאן החברה הולכים הערב?"); כך גם הביטוי **שמע משהו ממישהו** - קיבל ממנו ידיעות, מכתב, דרישת שלום וכד'. ומכאן נגזרת המילה **שמועה** - סיפור או ידיעה העוברים מפה לאוזן.

כדי להבין את מה שאומר הזולת צריך להקשיב כלומר לשמוע בתשומת לב

כדי להבין את מה שאומר הזולת צריך להקשיב - כלומר לשמוע בתשומת לב, להתרכז בדבריו של הזולת, למשל: "שבו בשקט ותשמעו היטב את מה שיש לי להגיד!". ומי שמסרב להקשיב למה שנאמר בנושא כלשהו, יאמר שהוא **לא רוצה לשמוע על זה**. באנגלית הביטוי hear of פירושו "הסכים", ו-"I hear you" - "אני מבין אותך". גם המילה **משמעות** שקשורה להבנת מילים בשפה נגזרת מהשורש שמ"ע.

ורק אחרי שמבינים את דברי הזולת, אפשר גם למלא את הוראותיו. מכאן - הצירוף **שמע בקולו** שפירושו "ציית"; הביטוי המבוסס על תגובתם של בני ישראל בעת מתן תורה **נעשה ונשמע**; וגם המילה **משמעת** נגזרת מאותו שורש.

אנו נוטים להשתמש בפועל "שמע" גם במהלך השיחות היומיומיות שלנו, בעיקר בביטוי **מה נשמע?** וגם בביטויים נוספים: **שמעתי** או **שמענו** - ביטוי של קוצר רוח שפירושו: די, מספיק לדבר, הבנתי; ביטוי הסלנג המזלזל **שמענו עליך!** שפירושו אנחנו מכירים אותך ויודעים בדיוק מי אתה; "תשמע" לפני שמתחילים לספר משהו; באמצע הדיבור שואלים "אתה שומע?" כבקשה לתשומת ליבו של בן שיחנו.

אשמח לשמוע איך דבריי נשמעים לכם. להשתמע!

על טעם וריח

מה בדיוק מריחים כשמדברים על "ריח של שחיתות"?

מאת: נגה פורת

חג הסוכות ממשמש ובא. אחת הפרשנויות הידועות של חז"ל למנהג ארבעת המינים מְבַחֵנָה ביניהם לפי אפיוני הטעם והריח שלהם (ויקרא רבה ל יב). אצל חז"ל טעם וריח מסמלים את תכונותיהם של בני ישראל: הטעם מסמל "תורה", והריח - "מעשים טובים". בשפה העברית ובשפות אחרות טעם וריח מסמלים דברים נוספים.

בעקבות אותו מדרש של חז"ל וקביעתם לגבי הערבה, ש"אין בה טעם ואין בה ריח", נוצר הביטוי **בלי טעם ובלי ריח**: תפל, ללא ייחוד או אופי משלו, משעמם; חסר ערך, ריק מתוכן. שימושי לשון אחרים מתמקדים רק בטעם או רק בריח.

חוש הטעם נחשב חוש שמשנתנה מאדם לאדם: מה שטעים למישהו אחד אינו בהכרח טעים למישהו אחר. לכן למילה **טעם** יש משמעויות נוספות, שמבטאות העדפה סובייקטיבית ואישית: נטייה להעדיף או לבחור

למילה טעם יש משמעויות נוספות, שמבטאות העדפה סובייקטיבית ואישית

דברים מסוימים ("יש לנו טעם דומה במוזיקה"); נימוק, סיבה, הסבר ("מטעמים בטחוניים", צירופים כמו טעמו ונימוקו עימו); היגיון, ביסוס הגיוני ("הקשיבו לדבריו - יש בהם הרבה טעם").

חוש זה נחשב חוש "קרוב" שמצריך התנסות אישית: בניגוד לְדָבָר שצרכו אנשים יכולים לראות או לשמוע בו-זמנית, בשביל לטעום משהו אדם צריך ממש להכניס אותו לפיו. מכאן נובעת משמעות נוספת של **טעם**: התנסות (במצב מסוים או בחוויה מסוימת), הרגשה, חוויה ("לאחר שטעם טעמם של חיי עוני..."). ויש עוד צירופים רבים המכילים את המילה טעם, אבל כדי להשאיר **טעם של עוד** נעבור לחוש הריח.

גם למילה **ריח** יש משמעויות נוספות מעבר למשמעות של קליטה בחוש הריח: מעט, שמץ, קורטוב; סימן או רמז למשהו, בייחוד למשהו שלילי או מאיים; עקבות או רושם שמשאיר: "מהעסקה נודף ריח של שחיתות, ריח סכנה עולה באפי". המידע שאנחנו מקבלים מחוש הריח נחשב חלקי יותר מזה שמתקבל מחושי הראייה והשמיעה, ולכן ביטויים

כמו "ריח של שחיתות" מביעים חשד לשחיתות, חשד שעדיין יש בו מקום לספק. בדומה לכך לפועל הריח יש בלשון הדיבור משמעויות מטפוריות: הבחין, חש בדבר מה סמוי באמצעות חושי המחודדים ("הפתב הריח סיפור טוב והחליט להיצמד לשוטרים שהיו במקום"). פעמים רבות הדבר הסמוי הזה נחשב שלילי, ומכאן - משמעויות מטפוריות נוספות של הריח בסלנג: הראה סימנים מסוימים המעידים על טיבו, לרוב השלילי ("העסק לא נראה לי - כל העניין מריח לא טוב").

בניגוד ל"ריח" של ארבעת המינים אצל חז"ל, ריח נעים שמסמל מעשים טובים, ריחות לא נעימים מסמלים באופן מטפורי התנהגות לא מוסרית: למשל בצירוף הֶבְאִישׁ אֶת רִיחוֹ (של מישהו) (בעיני אחר) שפירושו דיבר בגנותו (לפי שמות ה' כ"א) והמשמעות הנוספת של **מסריח** בסלנג: לא ישה, לא מוסרי, לא חוקי ("כל הסיפור הזה נשמע קצת מסריח"). גם בביטויים האלה אין ודאות שזה אכן משהו שלילי ולא חוקי, ומדובר בחשד בלבד.

נסיים בציטוט מש"י עגנון, המשתמש בפועל "הריח" במשמעות "הפיץ ריח" (כמקובל גם במקורות עתיקים יותר): "באה סוכתי ועמדה לפני והריחה ריח עָרֵב לפני" (אלו ואלו, עמ' ש"ב).

שמונה ימים שמנו נתן

בכמה דרכים אפשר לקרוא את המילה "שמנו"?

מאת: נגה פורת

רובנו מכירים את השורה הזו משיר הילדים לחנוכה "כד קטן" (מאת אהרון אשמן). איך אנו יודעים לקרוא בלי ניקוד את רצף האותיות "שמנו" דווקא כ"שִׁמְנוֹ" (כלומר השמן שלו)? נסו לשער כמה אפשרויות קריאה שונות יש לרצף האותיות הזה (או במונח אחר, "תיבה").

לפי הניתוח הדקדוקי ברב-מילים, יש לא פחות מ... 16 אפשרויות לקרוא את התיבה הזו ולפענח אותה, ואלה הן:

שִׁמְנוֹ = שֵׁ + הֵם + מְנוֹ

שִׁמְנוֹ = הַשֵּׁם שִׁלְנוּ

שִׁמְנוֹ

שִׁמְנוֹ = הוּא שֵׁם אוֹתְנוּ (עֶבֶר)

שִׁמְנוֹ = שֵׁם אוֹתְנוּ (הוֹה)

שִׁמְנוֹ

שִׁמְנוֹ (הֵם)

שִׁמְנוֹ (אנחנו)

שִׁמְנוֹ = שֵׁ + הֵם מְנוֹ

שִׁמְנוֹ = אֶת־ם (צווי)

שִׁמְנוֹ

שִׁמְנוֹ

שִׁמְנוֹ = הוּא שִׁמְנוֹ אוֹתוֹ

שִׁמְנוֹ = שֵׁ + הֵם מְנוֹ

שִׁמְנוֹ (הֵם)

שִׁמְנוֹ = שֵׁ + הֵם מְנוֹ

שִׁמְנוֹ (אנחנו, מהפועל שֵׁם - עֶרַךְ שוּמָה)

מדוע יש כל-כך הרבה אפשרויות? התשובה טמונה באותיות של "שמנו". כידוע, האות ש היא דו-משמעית ויכולה לייצג הן את העיצור שנהגה כמו sh (ואז היא מסומנת בנקודה ימנית ש) והן את העיצור שנהגה כ-s (ואז יש בה נקודה שמאלית ש). אבל זה מסביר רק את הכפילות בין תוצאות רבות ב-ש לבין תוצאה אחת ב-ש (שִּׁמְנוֹ).

מעבר לכך, רוב האותיות בתיבה "שמנו" הן "דו-פרצופיות": לעיתים הן חלק מאותיות השורש של המילה ולעיתים הן אותיות מוספיות, שנלוות לאותיות השורש בתפקידים שונים.

למשל במילה שִּׁמְנוֹ האות ש היא אות מן המניין בשורש שמ"ן, אבל היא יכולה לשמש גם כ-ש השעבוד: שִּׁמְנוֹ.

גם האות נ' היא "רב תכליתית": במילה שִּׁמְנוֹ זוהי האות השלישית של השורש; בפועל "מנו" (שִּׁמְנוֹ) היא האות השנייה בשורש; ובמקרים אחרים היא חוברת לאות ו' כדי ליצור את סיומת הנטייה לגוף ראשון רבים ("אנחנו") "נו", למשל: שִּׁמְנוֹ.

ואם האות ו' רוצה "לעבוד" לבד, יש לה גם תפקיד של סיומת הנטייה -ו לגוף שלישי יחיד (הוא), ואת התפקיד הזה היא ממלאת במילה שִּׁמְנוֹ.

איך קורא העברית המיומן יודע לבחור את האפשרות המתאימה כשהוא נתקל בצורה "שמנו"? בכתוב מלא חלק מהאפשרויות יורדות מן הפרק (למשל: "שמינו", "שמונו"), אבל לא כולן. כשהיא מופיעה כך, כמילה בודדת, היא אכן רב-משמעית, אבל כמו כל המילים היא מופיעה לרוב כחלק מצירופים וממשפטים, וההקשר הוא זה שמאפשר לפענח מהי הצורה המתאימה של המילה. למשל, אין קושי לבחור את הצורות המתאימות במשפטים כמו: "שמנו את האוכל במקרר", "אמרנו לו את שמנו" וכיו"ב.

ככל הנראה, במשפט הידוע מהשיר אנו מפענחים נכון את הצורה "שִּׁמְנוֹ" בעיקר על סמך ההיכרות שלנו עם השיר בעל פה. המבנה התחבירי של המשפט "כד קטן, שמונה ימים שמנו נתן" קשה יחסית לפענוח, וניתן לפשט אותו אם נוסיף את המילה "את": "[הכד] שמונה ימים את שמנו נתן. אולי מסיבה זו ילדים קטנים נוטים לשמוע אחרת את המילים "שמנו נתן" ולשיר אותן: "שם יונתן".